

การเปลี่ยนแปลงในการตอบคำถาม

“Where” และ “Why” ในภูมิศาสตร์

อ.นิสสาร กล้านรงค์*

ภูมิศาสตร์ก็เหมือนกับศาสตร์อื่น ๆ ที่พยายามแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น ปัญหาที่นักภูมิศาสตร์ต้องตอบหรือแก้ปัญหา คือปัญหาที่เกี่ยวข้องกับทำเลที่ตั้งของคนและกิจกรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏบนพื้นผิวโลก

คำว่า “ภูมิศาสตร์” หรือ “Geography” ถูกใช้ครั้งแรกโดยนักปราชญ์กรีกโบราณ คือ Eratosthenes (273-192 B.C.) เมื่อ 2,000 กว่าปีมาแล้ว แต่การศึกษาหาความรู้ทางภูมิศาสตร์ได้มีมานานกว่านั้น อาจกล่าวได้ว่าภูมิศาสตร์เป็นศาสตร์ที่เก่าแก่ที่สุดในบรรดาศาสตร์ทั้งหลาย (Rubenstein, 1992) นักภูมิศาสตร์คนแรกอาจเป็นผู้ที่ข้ามแม่น้ำไปอีกฟากหนึ่ง หรือปีนภูเขาไปอีกด้านหนึ่ง สังเกตเห็นอะไรที่อยู่อีกด้านหนึ่ง แล้วกลับมาเล่าสิ่งที่พบเห็นแก่ผู้ที่ไม่ได้ไป ความรู้ทางภูมิศาสตร์จึงเกิดขึ้นพร้อมกับความอยากรู้อยากเห็นของมนุษย์

Geography มาจากคำในภาษากรีก 2 คำ คือ Geo หมายถึง โลก (The earth) และ graphein หมายถึง การเขียนหรือพรรณนา (To write about or describe) (Nelson, 1995) ดังนั้น การศึกษาพื้นฐานของภูมิศาสตร์คือการพรรณนาเกี่ยวกับพื้นที่หรือพื้นผิวของโลก นักภูมิศาสตร์จะศึกษาเกี่ยวกับปรากฏการณ์ต่าง ๆ บนพื้นที่ไม่ว่าสิ่งนั้นจะจัดเป็นปัจจัยทางด้านกายภาพหรือทางด้านวัฒนธรรม ทั้งที่เป็นปรากฏการณ์ที่อยู่ติดที่และที่เคลื่อนไหว โดยยึดพื้นที่เป็นแกนกลางสำหรับวิเคราะห์

ในการศึกษาปรากฏการณ์ต่าง ๆ นักภูมิศาสตร์จะมีคำถามที่สำคัญคือ “ที่ไหน” และ “ทำไม” นักภูมิศาสตร์จะถามว่ามีสิ่งต่าง ๆ อยู่ที่ไหนบ้าง (Where is something located ?) ซึ่งเป็นการพิจารณาถึงการจัดการ (Arrangement) ของคนและกิจกรรมต่าง ๆ บนพื้นผิวโลก เพื่อให้ทราบว่ามีอะไรหรือมีมนุษย์อยู่ที่ไหนบ้าง แต่นักภูมิศาสตร์มิได้ตอบคำถามเพียงแค่นั้น ยังถามต่อไปอีกว่า ทำไมคนหรือกิจกรรมจึงถูกจัดให้อยู่ในลักษณะเช่นนั้น (Why are they arranged in a particular way ?)

การศึกษาในสมัยกรีกและโรมัน นักภูมิศาสตร์สนใจโลกในระบบสุริยจักรวาล และรูปพรรณสัณฐานของโลก รวมถึงสถานที่ต่าง ๆ ที่มนุษย์อาศัยได้ในโลก การศึกษาในสมัยนี้มีจุดเริ่มต้นจากการผสมผสานของกิจกรรม 3 อย่าง (เสนห์ ญาณสาร, 2536)

1. การสำรวจ (Surveying หรือ Exploration) ซึ่งนำไปสู่การรวบรวมข้อเท็จจริงต่าง ๆ เกี่ยวกับโลก
2. การทำแผนที่ของบริเวณหรือดินแดนที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว (Map making)
3. การคาดการณ์เกี่ยวกับข้อมูลต่าง ๆ ที่ได้รวบรวมมา (Expectation)

*ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาควิชา

ดังเช่น Eratosthenes และ Posidonius (135-50 B.C.) คิดวิธีการคำนวณเส้นรอบวงของโลก Strabo (64 B.C. - A.D.20) ได้เขียนหนังสือชุดภูมิศาสตร์ (Geographica) ซึ่งมีทั้งหมด 17 เล่ม ที่บรรยายเกี่ยวกับสถานที่หรือพื้นที่ต่าง ๆ ที่เขาได้ไปเที่ยวและรู้จัก Ptolemy (A.D.90-168) เป็นนักแผนที่ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดของโรมัน ในสมัยกรีกและโรมันนักภูมิศาสตร์จะตอบคำถาม “ที่ไหน” เป็นส่วนใหญ่ โดยพรรณนาถึงสถานที่และบริเวณต่าง ๆ รวมทั้งขนาดและรูปร่างของโลก

ต่อมาในศตวรรษที่ 18-19 นักภูมิศาสตร์สนใจศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสภาพแวดล้อม โดยมีแนวคิดที่มนุษย์เราต้องปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม แนวความคิดนี้รู้จักกันในชื่อนิยัตินิยม หรือ Environmental determinism ภายหลังจากนั้นวิชาภูมิศาสตร์ศึกษาถึงความแตกต่างและความคล้ายคลึงของบริเวณต่าง ๆ บนผิวโลกจากปรากฏการณ์ซึ่งปรากฏอยู่ วิธีการศึกษานี้คือการศึกษภูมิภาค หรือ บางครั้งเรียกว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (The cultural landscape approach) โดยนักภูมิศาสตร์ชาวฝรั่งเศส คือ Paul Vidal de la Blache (1845-1918) และ Jean Brunhes (1869-1930) พวกเขาปฏิเสธความคิดที่ว่าปัจจัยทางกายภาพมีอิทธิพลเหนือกิจกรรมของมนุษย์ แนวความคิดคติความอาจจะเป็น (Possibilism) จึงเกิดขึ้น ทั้งนี้เพราะพวกเขาเห็นว่าแนวความคิดนิยัตินิยมไม่ชัดเจนเพียงพอในการอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมของมนุษย์และสภาพแวดล้อม เพราะมนุษย์สามารถจะเลือกปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมได้ตามความเหมาะสม ขึ้นอยู่กับลักษณะวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่ซึ่งมีลักษณะเฉพาะ การตอบคำถามเกี่ยวกับปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในพื้นที่ในช่วงนี้ยังคงเป็นเพียงการสังเกตและพรรณนาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น มิได้ให้เหตุผลว่าทำไมจึงเกิดปรากฏการณ์ในลักษณะเฉพาะในพื้นที่นั้น

ครึ่งถึงทศวรรษ 1950 ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในภูมิศาสตร์ ได้มีการปฏิรูปเชิงวิทยาศาสตร์ (Scientific revolution) ภูมิศาสตร์ได้เปลี่ยนคำจำกัดความไปเป็นศาสตร์ทางพื้นที่ (Spatial science) การวิเคราะห์ทำเลที่ตั้ง และการวิเคราะห์พื้นที่ ยุคนี้เป็นยุคของปริมาณวิเคราะห์ (Quantitative analysis) ในช่วงนี้การตอบคำถามทางพื้นที่ ได้เปลี่ยนวิธีการ โดยนำวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาใช้ เช่น วิธีการทางสถิติ ทางคณิตศาสตร์ และการคิดแบบวิทยาศาสตร์ เน้นให้เกิดความน่าเชื่อถือ และการยอมรับจากศาสตร์อื่น ๆ โดยการพยายามสร้างทฤษฎีมาอธิบายรูปแบบที่เกิดขึ้นในพื้นที่ นักภูมิศาสตร์สนใจที่จะตอบคำถาม “ทำไม” จึงเกิดรูปแบบเช่นนี้ในพื้นที่ที่ทฤษฎีที่นำมาใช้อ้างอิง และเป็นที่ยอมรับกันมากเกี่ยวกับการอธิบายทำเลที่ตั้งทางพื้นที่ ได้แก่

- ทฤษฎีการใช้ที่ดินทางเกษตรกรรมของ Von Thunen คือ ทฤษฎีรัฐโดดเดี่ยว (Isolated state)
- ทฤษฎีแหล่งกลาง (Central place theory) ของ Christaller ที่เกี่ยวกับการค้าและการบริการในรูปแบบของแหล่งกลาง (Central Business district)
- ทฤษฎีเกี่ยวกับทำเลที่ตั้งของอุตสาหกรรม (Industrial Location theory) ของ Weber

เมื่อสิ้นทศวรรษ 1970 แม้ว่าปริมาณวิเคราะห์ยังมีความจำเป็นในการวิเคราะห์ปัญหาในพื้นที่ แต่นักภูมิศาสตร์รุ่นใหม่เริ่มสนใจว่าทำไมกิจกรรมบางอย่างเกิดขึ้นในพื้นที่มากกว่าที่จะพิจารณา รูปแบบที่เกิดขึ้นในพื้นที่ เช่น ทำไมร้านค้าและสำนักงานจึงตั้งอยู่ในเขตเมือง ทำไมประชาชนจึงไปใช้

บริการของร้านค้าหนึ่งมากกว่าร้านค้าอื่น ๆ ทำไมจึงมีการเคลื่อนย้ายระหว่างบางคู่ของสถานที่มากกว่าบางคู่ นั่นคือนักภูมิศาสตร์ได้สนใจกระบวนการที่ทำให้เกิดรูปแบบดังกล่าวขึ้นมากกว่าสนใจรูปแบบที่เกิดขึ้น โดยให้ความสนใจการตัดสินใจของมนุษย์ อันมีผลต่อทำเลที่ตั้งและรูปแบบการกระจายของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นการศึกษาพื้นที่เชิงพฤติกรรม (Behavioral approach) ดังเช่น การศึกษาการเคลื่อนย้ายแรงงานไปทำงานในประเทศมาเลเซีย ของแรงงานในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งพบว่ารูปแบบของการเคลื่อนย้ายแรงงานที่เกิดขึ้นในพื้นที่เป็นการเคลื่อนย้ายแรงงานชั่วคราวตามฤดูกาลเพื่อไปรับจ้างในภาคเกษตรกรรม แต่ทำไมจึงเกิดรูปแบบการเคลื่อนย้ายแรงงานในลักษณะนี้ คือคำถามที่นักภูมิศาสตร์ต้องตอบ ซึ่งการเข้าใจกระบวนการที่เกิดขึ้นในพื้นที่จะเป็นประโยชน์ในแง่การแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ได้ถูกต้อง และสามารถวางแผนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

จะเห็นได้ว่าการตอบคำถามของนักภูมิศาสตร์ได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา และตามปัญหาที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา ในอดีตเพียงแต่ตอบคำถาม "Where" เพื่อตอบสนองความอยากรู้อยากเห็นของนักภูมิศาสตร์เป็นส่วนใหญ่ ต่อมานักภูมิศาสตร์เริ่มเข้ามามีบทบาทในการตอบคำถามเกี่ยวกับปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมมากขึ้น โดยการอธิบายว่าทำไมจึงเกิดปัญหาเหล่านั้น ซึ่งการตอบคำถามของนักภูมิศาสตร์ เปลี่ยนมาเป็นการตอบคำถามเพื่อประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวมมากขึ้น

หนังสืออ้างอิง

- ฉัตรชัย พงศ์ประยูร. 2537. แนวความคิดทางภูมิศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช.
- _____. 2532. ศาสตร์ทางพื้นที่ บทอ่านทางภูมิศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นิสากร วิทย์ปรีชากุล. 2533. บทบาทของโครงข่ายสังคมในการเคลื่อนย้ายแรงงานไปทำงานในประเทศมาเลเซีย : กรณีศึกษาหมู่บ้านจระรัง อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี. วิทยานิพนธ์หลักสูตรวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (ภูมิศาสตร์) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เสน่ห์ ญาณसार. 2536. ประวัติแนวความคิดทางภูมิศาสตร์สมัยคลาสสิก. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- Cox, kevin R. 1972. Man, Location, and Behavior : An Introduction to Human Geography. New York : John Wiley & Sons, Inc.
- Nelson, Ronals E. Robert E. Gabler and James W. Vining. 1995. Human Geography People, Cultures, and Landscapes. New York : Saunder College Publishing.
- Robenstein, James M. 1992. The Cultural Landscape : An Introduction to Human Geography. Thrid edition. New York : Macmillan Publishing Company.